ТҮРКІТАНУ · № 1 ДӘРІС

Түркітану ғылымына кіріспе: пәні, мақсаты мен зерттеу нысаны

Дәріскер: ф.ғ.д., профессор Авакова
Раушангул Амирдиновна

Дәрістің мақсаты мен оқу нәтижелері

ДӘРІСТІҢ МАҚСАТЫ

Түркітанудың зерттеу нысанын, негізгі ғылыми бағыттарын және түркі рухани мұрасын зерделеудің теориялық-әдіснамалық маңызын түсіндіру.

ОҚУ НӘТИЖЕЛЕРІ

1	**Түсіндіру**	Түркітанудың пәні мен зерттеу нысанын анықтайды.
2	**Ажырату**	Төрт ғылыми парадигманың ерекшеліктерін салыстырады.
3	**Талдау**	Түркітанудың гуманитарлық ғылымдармен байланысын ашады.
4	**Бағалау**	Рухани мұраны сақтаудағы цифрлық әдістердің рөлін бағалайды.

Түркітану ғылымы нені зерттейді?

Түркі халықтарына қатысты тілдік, тарихи және мәдени деректер кешенді қарастырылады.

01 ТІЛ

Тарихы, құрылымы, типологиясы

02 ӘДЕБИЕТ

Жазба және ауыз әдебиеті

03 ТАРИХ

Мемлекеттілік, көші-қон

04 ЭТНОГРАФИЯ

Салт-дәстүр, тұрмыс

05 РУХАНИ МҰРА

Дүниетаным, фольклор

06 ЗАТТЫҚ МӘДЕНИЕТ

Археология, мәдени нысандар

Түркітанудың төрт негізгі парадигмасы

01

Филологиялық

Көне мәтіндер, салыстырмалы-тарихи тіл білімі

02

Этно-мәдени

Этногенез, тарих, дәстүр, фольклор

03

Антропоцентристік

Тілдік тұлға, концепт, мәдени код

04

Цифрлық

Корпустар, NLP, деректер базасы

Парадигмалар бірін-бірі алмастырмайды: қазіргі зерттеуде қатар қолданылып, өзара толықтырады.

Мәтіннен мәдени контекске дейін

01 ФИЛОЛОГИЯЛЫҚ

Негізгі нысаны

Орхон-Енисей, ескі ұйғыр, қараханид және шағатай жазба мұралары.

Әдістері: транскрипция, транслитерация, аудару, фонетикалық және морфологиялық талдау.

02 ЭТНО-МӘДЕНИ

Негізгі нысаны

Этногенез, көші-қон, мемлекеттілік тарихы, салт-дәстүр, мифология және фольклор.

Әдістері: тарихи салыстыру, этнографиялық деректерді және ауызша мұраны кешенді зерттеу.

Тіл — халықтың мәдени коды

Адам факторы, ойлау және мәдени тәжірибе тіл арқылы қарастырылады.

БАСТЫ СҰРАҚ

Тіл арқылы халықтың дүниетанымы мен құндылықтары қалай көрінеді?

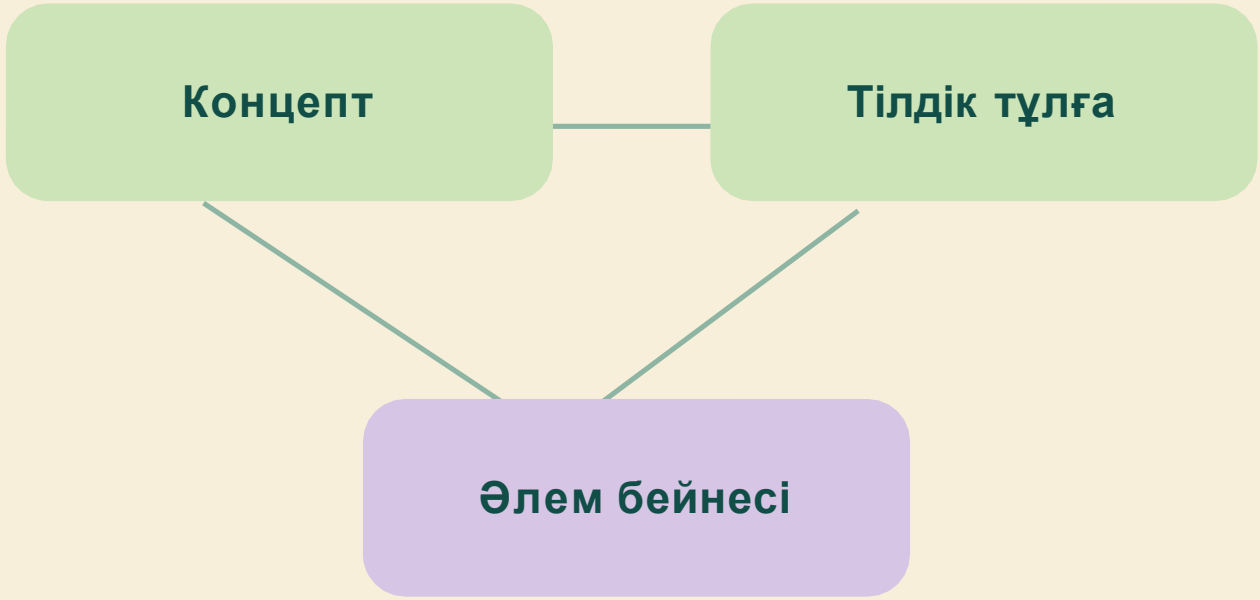

Негізгі салалар: когнитивті лингвистика · этнолингвистика · лингвомәдениеттану

Цифрлық және корпустық түркология

Дәстүрлі жазба мұра жаңа технологиялар арқылы зерттеуге қолжетімді болады.

01

Мұра

Жазба ескерткіштер мен қолжазбалар

›

02

Цифрландыру

Сканерлеу, таңбалау, транслитерация

›

03

Корпус

Іздеуге жарамды құрылымдалған мәтін

›

04

Талдау

Компьютерлік өңдеу және NLP

Бағыттар: ұлттық корпустар · Юникодқа сәйкестендіру · мәтінді автоматты өңдеу · жасанды интеллект

Түркітану – пәнаралық зерттеу саласы

Шығыстану және еуразиятану

Еуразияның тарихи-мәдени кеңістігін кешенді түсіндіреді.

Салыстырмалы-тарихи тіл білімі

Түркі тілдерінің даму жолы мен типологиялық сипаттарын ашады.

Тарих және археология

Көшпелі қоғамдар мен мемлекеттілік эволюциясын зерделейді.

Мәдениеттану және философия

Дүниетаным мен материалдық емес мәдени мұраны талдайды.

Түркі дүниетанымын зерттеу не береді?

01

Өркениеттік көзқарас

Көшпелі мәдениет үлгісін Еуразия тарихындағы өзіндік құбылыс ретінде қарастырады.

02

Тілдік әлем бейнесі

«Құт», «Төр», «Көк», «Ел» сияқты концепттер арқылы ойлау жүйесін талдайды.

03

Рухани сабақтастық

Тәңіршілдік және кейінгі сопылық дәстүр арасындағы тарихи-мәдени байланыстарды зерделейді.

Негізгі идея: рухани мұра тарихи естелік қана емес, гуманитарлық теорияның дереккөзі.

Түркі мәдениетін тануға жетелейтін концепттер

Концепттер тарихи мәтін, фольклор және мәдени қолданыс аясында түсіндіріледі.

ҚҰТ

Игілік, береке

ТӨР

Мәртебелі кеңістік

КӨК

Аспан, космологиялық ұғым

ЖЕР-СУ

Киелі табиғи кеңістік

ЕЛ

Қауым, бірлік

ОШАҚ

Отбасы, сабақтастық

Әдістемелік ескерту: концепттің мәні мәтіннің дәуірі мен мәдени контексіне қарай өзгеруі мүмкін.

Мұраны зерттеудің кешенді әдістері

1

Пәнаралық тәсіл

Тарих, тіл білімі, этнология, археология және мәдениеттану деректерін біріктіру.

2

Тарихи-салыстырмалы тәсіл

Жазбаларды, фольклорды, тілдік материалдарды салыстыру және реконструкциялау.

3

Цифрлық әдіснама

Электронды мұрағат, корпус, таңбалық стандарттау және компьютерлік талдау.

Түркітанудың заманауи бағыттары

01 **Пәнаралық интеграция** Палеогенетика, цифрлық гуманитаристика және геоақпараттық жүйелермен (GIS) байланыс.

02 **Халықаралық ықпалдастық** Түркі академиясы, ТҮРКСОЙ және ғылыми жобалар аясындағы бірлескен жұмыс.

03 **Жасанды интеллект** Түркі тілдеріне арналған үлкен тілдік модельдер (LLM), нейрондық аударма және NLP.

Басты міндет: түркі тілдері мен жазба ескерткіштерінің цифрлық ортада сақталуы және зерттелуі.

Рухани мұраны сақтау — ортақ міндет

01 **Ұлттық бірегейлік**

Тілдік және мәдени сабақтастықты нығайту.

02 **Түркілік интеграция**

Ғылыми байланыс пен ортақ білім жобаларын дамыту.

03 **Цифрлық қолжетімділік**

Көне мұраларды жаңа буын мен зерттеушілерге ашу.

ТҮЙІН

Мұраны сақтау зерттеу, түсіндіру және цифрлық жаңғыртумен ұштасуы тиіс.

Дәрістің негізгі тұжырымдары

01 Түркітану — түркі халықтарының тілі, тарихы және мәдениетін кешенді зерттейтін сала.

02 Ғылыми парадигмалар мәтінтанудан антропоцентристік және цифрлық зерттеуге дейін кеңейді.

03 Рухани мұра тілдік дүниетанымды, мәдени бірегейлікті және тарихи сабақтастықты ашады.

04 Пәнаралық және цифрлық әдістер түркітанудың келешектегі дамуына негіз болады.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

01 Түркітанудың пәні мен негізгі зерттеу нысандары қандай?

02 Төрт ғылыми парадигманың айырмашылықтары неде?

03 Филологиялық бағытта қандай жазба мұралар қарастырылады?

04 Түркітану қандай гуманитарлық ғылымдармен байланысады?

05 «Тілдік әлем бейнесі» ұғымы нені білдіреді?

06 Цифрлық түркология мен жасанды интеллекттің маңызы қандай?

Пайдаланылған дереккөздер

НЕГІЗГІ ОҚУ МАТЕРИАЛЫ

№ 1 дәріс. «Түркітану ғылымына кіріспе: пәні, мақсаты мен зерттеу нысаны». Пайдаланушы ұсынған дәріс мәтіні.

- **Айдаров Ғ., Құрышжанов Ә., Томанов М.** Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі. – Алматы: Мектеп, 1971. – 272 б.
- **Аманжолов А.С.** Түркі филологиясы және жазу тарихы. – Алматы: Санат, 1996. – 128 б.
- **Баскаков Н.А.** Введение в изучение тюркских языков. – Москва: Высшая школа, 1969. – 384 с.
- **Қайдар Ә., Оразов М.** Түркітануға кіріспе. – Алматы: Арыс, 2004. – 360 б.
- **Кононов А.Н.** История изучения тюркских языков в России. Дооктябрьский период. – Ленинград: Наука, 1982. – 360 с.
- **Johanson, L., & Csató, É. Á. (Eds.).** *The Turkic Languages* (2nd ed.). – London & New York: Routledge, 2021. – 518 p.

.